

Н. М. Гасвська, канд. філол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЖІНКИ-ПИСЬМЕННИЦІ В ОЦІНЦІ П. КУЛІША: ТВОРЧІ ТА ОСОБИСТІ КОНТАКТИ

Проаналізовано листи й твори П. Куліша, які дають можливість простежити всю біографію письменника, весь його творчий шлях, особисте життя. Розглянуто різні аспекти його творчості, але було наголошено на епістолярній спадщині П. Куліша, яка чи не найяскравіше проливає світло на цю проблему.

Ключові слова: аспекти, епістолярна спадщина, емансипація, автобіографізм, літературний процес, контакти.

Грунтовну роботу в контексті зазначеної проблематики пророблено О. Федоруком. Його книга "Пантелеймон Куліш. Листи до М. Д. Білозерського" (1997) охоплює значний період (1842–1869) та "проливає світло" і дає можливість для дослідження суспільних та літературних процесів XIX ст., у яких П. Куліш брав активну участь. Цікавими є праці Є. Нахліка про письменника.

Кулішеві листи загалом – це своєрідний роман у листах, роман-хроніка, композиційно не чіткий, мозаїчний, як і саме життя, але, головне, – правдивий і досить психологічно-емоційний. У цьому сенсі вони є самодостатнім жанром, головний герой яких – "гарячий Куліш" – розвивається, долаючи суперечності власної душі та середовища, переживає радіщі, злети, падіння, конфлікти, особисті драми та розчарування, – через неспіввіднесеність себе з оточенням, своїх задумів з їхньою реалізацією цей герой живе діяльним, неспокійним, іноді подвійним життям, сповненим різних пригод і небезпек. Роман виглядає більш цілісно у межах одного адресата, особливо, коли ним є жінка (як Милорадовичівна чи Рентель), і коли Куліш виступає героєм "роману", – тоді можна простежити і певну його структурну завершеність [Федорук, 1997, с. 7].

Свою увагу звернемо на контакти П. Куліша, зокрема його листи до жінок-письменниць, які жили в ту епоху і відіграли певну роль в житті письменника. Саме жінки впродовж життя

"супроводжували" П. Куліша. Це були різні люди за інтелектом, освіченістю, темпераментом, зовнішністю. Ці чинники мали значення для П. Куліша. І він про це щиро пише. Звичайно, перш за все, це листи до Ганни Барвінок, їх найбільше.

Познайомився П. Куліш з Лесею Білозерською (Ганною Барвінок) через її брата Василя Білозерського. Вони разом поїхали до Мотронівки, де вперше Куліш і зустрічає свою майбутню дружину. Як пише О. Федорук, стосунки між Кулішем і Лесею склалися не просто. Причиною цьому стала старша сестра Лесі, якою спочатку захопився Куліш, але згодом вона вийшла заміж. Куліш лише пізніше звернув увагу на Лесю, але це було згодом, коли він вдруге приїхав до Мотронівки. Леся йому сподобалася, і він посватався до неї, але мати відмовила йому, хоч Леся була небайдужа до П. Куліша. Трохи "ображений" П. Куліш намагається забути Лесю, тим більше, що з'являється нове захоплення – Олею Плетнєвою. Але П. Куліш вчасно зрозумів, що він не буде з нею щасливим, надто різні вони в усьому. А тому він робить вибір на користь Лесі. В скорому часі, повертаючись до Петербурга, він відвідав Мотронівку. Ця поїздка на хутір була більш вдалою за попередню. Леся подала йому рушники. Її мати вже не була проти одруження дочки з П. Кулішем. 24 січня 1847 р. в Оленівці у Воздвиженській церкві молодих повінчали. Старшим боярином на весіллі, як відомо, був Тарас Шевченко.

У листі до Плетнєва, редактора журналу "Современник", Пантелеймон Олександрович писав: "Жінки створені для того, щоб зробити з нас сократів". І тут він мав рацію. Його дружина – українська письменниця Ганна Барвінок (один із псевдонімів Білозерської) не руйнувала, а "створювала", "вимальовувала" свого чоловіка впродовж багатьох літ подружнього життя. І завдяки цій надзвичайно мудрій українській жінці світ побачив у постаті П. Куліша великого українця, талановитого митця, якому судилося відіграти велику роль в українській культурі.

Їхній шлюб витримав чимало випробувань, особливо коли Олександра Михайлівна захворіла. У той час Куліші жили в Києві, її хвороба набула загрозливого характеру. "Дружині моїй все гірш, – писав Куліш до Тарновського 15 грудня 1855 р. А пізніше, 1856 р. повідомляв М. Білозерського: "Саша опасно

больна, я не вихожу нікуди из дома и у себя никого не принимаю... Саша больна с самого приезда в Киев, но иногда казалась здоровою. Теперь же несколько дней не встаёт с постели, ничего не ест и спит мало от разных болей. [...]. Лучший медик в Киеве, Меринг, уверяет, что болезнь не опасна. Это расплата за множество горестей, которые она испытала в жизни. Медик говорит о нервах, которые в медицине составляют покамест камень преткновения для ума человеческого" [Куліш, 1997, с. 142].

Нервова хвороба Олександри Михайлівни межувала з божевіллям. П. Куліш із тривогою слідкував за перебігом цієї хвороби. Як видно з його листування, він сподівався, що дружина видужає. "Зі мною, – писав Куліш, – такий жах робиться, що могу захворіти або збожеволіти".

Причиною хвороби, як пише сама Г. Барвінок, було байдуже ставлення чоловіка до неї, яке викликало в Олександри Михайлівни почуття непотрібності. "Я не потрібна нікому! – казала Олександра Михайлівна. – Важко бути тягарем!". Вона захворіла, коли побачила, що любов "пройшла", що на неї Пантелеймон Олександрович перестав звертати будь-яку увагу, перестав нею цікавитися, почав уникати її товариства і призвичаївся обходитися без неї. Це було надзвичайно боляче для Олександри Михайлівни. Адже її життя повністю було віддане і підпорядковане лише йому. На жаль, П. Куліш в той час це майже не усвідомлював.

31 січня 1856 р. Куліш писав до Миколи Білозерського: "Саша поправилась, но всё ещё лежит в постели. Только искусство Меринга, человека благороднейшей натуры, спасло её" [Куліш, 1997, с. 145].

Зміни в поглядах П. Куліша на жінку, його захоплення емансипованою Марко Вовчок, Милорадовицівною, Рентель, П. Глібовою та ін. завдавали страждань Олександрі Михайлівні. Г. Барвінок намагалася зрозуміти П. Куліша, все йому пробачала і все більше зосереджувалася на домашніх, "хутірських проблемах". Їй були притаманні надзвичайна терпеливість, невибагливість, жертвовність заради П. Куліша.

Тільки із часом П. Куліш по-справжньому оцінить жертовність жінки, яка так віддано його кохала. І це тоді, коли він сповідався у своїх листах про романи з Милорадовичівною, Рентель, Глібовою, Марком Вовчком.

Дивує те, що жертовність і всепрощення Г. Барвінок були добровільними. Вона поділяла погляди Куліша на шлюб у тому сенсі, що подружжя повинно почувати себе вільними, мусять бути з обох боків моральні самопожертви, на жінку покладалися більші обов'язки щодо збереження сім'ї, ніж на чоловіка.

Куліш в автобіографічній статті "Жизнь Кулиша" писав про свою дружину: "Жінка ні в чому його не винна, і чого він бажає, тим вона рада з душею поступитись. Їй аби його бачити та чути"; "Самобичування, почуття провини перед дружиною руйнували благородну від природи Кулішеву натуру, усі його захоплення закінчувалися розчаруваннями" [Оленівська, 2000, с. 63].

У доброму і щирому серці Ганни Барвінок не могли жити поряд кохання, біль і зрада – людські почуття, якими не можна з доброї волі поступитися. Душевна хвороба Г. Барвінок, причиною якої був саме П. Куліш, час від часу загострювалася. "Життя знищило її, уберігши мене", – зізнавався пізніше П. Куліш.

Як відомо, у житті Куліша, крім його дружини, були й інші жінки: Оля Плетньова, Параска Глібова, Марко Вовчок, Леся Милорадович та Ганна Ректель. Контактуючи з П. Кулішем, кожна з них по-своєму впливала на письменника, але і він на зазначених жінок мав вплив, по-різному на них реагував.

З Параскою Глібовою Куліша пов'язують декілька романтичних тижнів у Києві. У червні 1860 р. Куліш оселяється в Чернігові. Тут він найближче зійшовся з Леонідом Івановичем Глібовим та Степаном Даниловичем Носом. Саме у Чернігові зав'язався роман Куліша з дружиною Глібова – Параскою. Як казав сам Куліш, кохання починалося "гаряче й сліпо". У той час письменник відчував себе на вершині щастя. Він казав Глібовій: "Ви зробили мене юнаком!", "Я убедился, как нежно и глубоко я Вас люблю. Если и никогда уж мы не свидимся после нашей разлуки, я всегда буду любить Вас и с благодарностью вспоминать грустные и вместе восхитительные часы, проведенные с Вами наедине..." [цит. за: Ємельянова, 2001, с. 255]. Після двох

тижнів перебування в Чернігові Куліш виїжджає до Києва. Тут він знову зустрічається з П. Глібовою. У цей час він каже їй: "В Києві ви знайшли дружбу, що незмінно тягнеться до цього часу і тягнутиметься вічно" [цит. за: Ємельянова, 2001, с. 256]. П. Куліш не зважав на ситуації, які не завжди могли б його виправдати. Скажімо, стосунки з П. Глібовою могли б повернутися в іншому ракурсі. І лише завдяки виваженості і шляхетності Леоніда Глібова він уник вимушеного розриву з дружиною. Адже, якби Глібов не запропонував жінці повну свободу, а змусив вирішувати, вона під впливом захопленості, могла б вибрати Куліша. Але, очевидно, Кулішеві було приємно, що він користується популярністю в жінок, і він не завжди реально оцінював свою поведінку, яку не завжди можна було виправдати.

Куліш провів у Києві два тижні, проживаючи в Європейському готелі № 25. Про це ми дізнаємося з його листа до Глібова. Швидко закінчився цей щасливий епізод у житті Пантелеймона Куліша, пов'язаний з Києвом та коханою жінкою. Деякий час Пантелеймон ще буде писати листи Парасці, що свідчать про його глибоку приязнь до цієї жінки. Але згодом, повернувшись до Петербурга, Куліш одразу повертається до свого звичайного способу життя, хоч спогади про Параску Глібову залишаються назавжди. У своїх листах до неї він писав: "Ви мене помолодили в Чернігові, але коли я поринув у свою сферу, знов зробився таким, як був раніш. У Вас в Чернігові яюсь молодо живеться, але так не можна жити завжди. Обіймаю Вас і міцно цілую. Любіть мене, скільки я цього вартий. Я не вартий великої любові: я надто розкидаюсь в усі боки" [цит. за: Ємельянова, 2001, с. 256].

У листі від 23 грудня 1860 р. Куліш знову пише до Глібової: "Ви питаєте, чи приїду я в Чернігів? Неодмінно приїду...". Але не їхав. Параска Федорівна писала йому листи, в яких нарікала й скаржилась, чекала зустрічі в Чернігові, звинувачувала його в невірності їй і питала, кого він взагалі кохає. У відповідь він писав: "Я маю намір покохати, тобто покохав би жінку, котра в усьому, що я роблю, бачила людське, а не тваринне прагнення, котра була б певна, що я не здатний ні на що вульгарне і котра поважала б свободу взаємин так, як я її поважаю" [цит. за: Ємельянова, 2001, с. 256].

Так закінчився роман із Глібовою. Творчість перемогла кохання. Цей роман був останнім справжнім романтичним почуттям у житті письменника. "Сумно мені, – завершує Куліш останнього, прощального листа, – сумно мені, що Ви страждаєте. А я вже скінчив період гострих болів і відчуваю тільки глухі. Багато, багато і без того в мене гіркоти на душі. Одна енергія діяльності підтримує мене" [цит. за: Ємельянова, 2001, с. 254].

Так закінчилась ця романтична історія, що стала одним із найщасливіших і, разом із тим, найважчих епізодів у житті письменника Пантелеймона Куліша.

Не менш романтичними були стосунки П. Куліша з Марком Вовчком (Марією Олександрівною Вілінською). Якщо з П. Глібовою були чисто романтичні стосунки, то з Марком Вовчком П. Куліша пов'язують і творчі зв'язки. Саме П. Куліш досить високо оцінив першу збірку письменниці. Як відомо, 1857 р. в Петербурзі вийшла друком збірка творів письменниці "Народні оповідання". Твори були надіслані П. Кулішеві, який зробив деякі виправлення і надрукував їх. Оповідання були високо оцінені тогочасною критикою. Під кожним оповіданням стояв підпис "Марко Вовчок". П. Куліш був надзвичайно здивований і приємно вражений рукописом: "...Хтось, назвавшись Марком Вовчком, надіслав один зошит. Кинувши погляд на нього, я прийняв написане за стенографію з народних оповідок, за моїми взірцями, і відклав до часу. Зошит лежить у мене на столі тиждень, другий. Нарешті я узявся до читання. Читаю – і очам своїм віри не йму: у мене в руках чистий, непорочний, сповнений свіжості художній твір" [Любач-Жученко, 1987, с. 51].

Під псевдонімом "Марко Вовчок" Марія Маркович виступала в літературі впродовж усього творчого життя, під ним уславилася як класик української літератури. Ставила вона його і під творами, писаними російською мовою. Походження псевдоніма остаточно не з'ясоване. Б. Лобач-Жученко наводить родинну версію щодо цього: "Стосовно псевдоніма, то, згідно з родинними переказами, його утворено від прізвища, яке вимовляли в родині з наголосом на першому складі – Маркович. Звідси за подібністю звуків Марко Вовчок (Вовчок – поширене українське прізвище, по-російському означає вовчєня). Звісно, справа не

лише у звуковому уподібненні, а й у смисловому наповненні. Автор не збирався бути ягням. Прізвище було відповідне характерові. І, до того ж, чоловічий псевдонім, обраний жінкою, уже сам собою виявляв активну життєву позицію. Приклад письменницям різних країн, прихильницям жіночої емансипації, подала популярна того часу Жорж Санд (Аврора Дюдеван)" [Любач-Жученко, 1987, с. 50].

Існує й інша думка щодо псевдоніма. Дослідник творчості письменниці О. Засенко так пояснює його походження: "Ім'я Марко здавна дуже поширене на Україні... І тепер у селах Немирівського району на Вінниччині воно зустрічається часто. З давніх-давен також відоме в цій місцевості слово "Вовчок" і як прізвище (Вовк, Вовченко, Вовчок), і як назва двох сіл, розташованих по шляху з Немирова на Брацлав. Псевдонім "Марко Вовчок" немовби своєрідний символ чи синонім до поняття: оповідач з народу" [Засенко, 1957, с. 32].

Збірка "Народні оповідання" (1857) вийшла за редакцією П. Куліша. Куліш закохався в Марію Олександрівну, проте вона не відповіла взаємністю. Зрозуміло, що для амбітного чоловіка, яким був Куліш, це було "неприйнятним". Він дуже сердився і почав вести розмови про твори письменниці, даючи їм вже негативну оцінку. Не забарилося і "творче жіноцтво". Марія Грінченко (Марія Гладиліна, Загірня) – дружина Б. Д. Грінченка, Ганна Барвінок – дружина Куліша – відмовляли письменниці в авторстві її творів. Особливо Ганна Барвінок, яка ніби мстилася суперниці за пережите навесні 1859 р., коли вона залишалася покинутою П. Кулішем. Пізніше Ганна Барвінок роздратовано писатиме у спогадах про ненависну суперницю (які відмовиться друкувати у "Літературно-науковому віснику" М. Грушевський, хоча саме на замовлення цього видання вони й були написані): "Чи можна їй простити, що вона таку українську квітку, як Опанас Маркович, так занастила, котрий вирятував її з неволі, дав їй ім'я. І вона до того дійшла, що перестала його приймати у себе в Петербурзі, а потім і зовсім його покинула. Так зачарувалася поклоненнями. Да мало що, да не забувай же хто тобі се щастя дав" [Короненко, 2000, с. 5].

І хоч пройде чимало часу, П. Куліш буде уважно слідкувати за творчістю Марка Вовчка. Його завжди вражатиме її гордість

і певна незалежність і те, що вона за будь-яких обставин не дозволяла розпоряджатися своїми творами, не дозволяла їх редагувати, ніколи не схилила голову. Була однією з перших емансипованих жінок, які намагалися жити своєю літературною працею, виявляючи тверду вдачу і непохитність в поглядах. Сучасники відгукувалися про неї по-різному, але ніхто не був байдужим. Одні вважали її доброю, чуйною, дотепною, жвавою, веселою. Інші – холодною, лукавою, двоєдушною, замкнутою, понурою, черствою. Одні докоряли їй за "самоїдство", за те, що вона ставить перед собою непомірні вимоги, гризе себе і мучиться через дрібниці. Іншим вона здавалась зарозумілою, самовпевненою, самозадоволеною. Але ніхто не міг заперечувати того, що вона людина великого розуму, цілеспрямованості й сильної волі, надзвичайної працездатності. Життя привчило її не довіряти всім і не говорити відверто. Душу вона відкривала тільки тим, кому вірила, а таких було не багато. Її успіх серед чоловіків породжував їй ворогів серед жінок. Де б вона не з'являлася, за нею тягнувся шлейф, зітканий із ревнощів і заздрощів. Те, що іншим пробачали, їй ставили за провину. Вдавана байдужість, награна зверхність були її захисною реакцією проти несправедливості, брехні й наклепів. Саме так сталося з Ганною Барвінок і П. Кулішем, які мали з нею на початку знайомства прекрасні стосунки й згодом стали не друзями, а "ворогами". І так було не лише з родиною П. Куліша. Сама вона писала в листі до Опанаса Марковича: "Відсутність люб'язності, – породжувала навколо мене не тільки недоброчинність, але, як це не дивно, навіть ворогів. "Що вона про себе думає!" А вона нічого не думала, тільки не цілувалася, не говорила милих речей попусту. Недосвідчена була у житті. Однак за цим не шкодує: не зганьбила себе нещирістю, хоча б незначною, на догоду гарним манерам або світськості. Бути грубим недобре, і я не прихильниця і не послідовниця грубощів, але ще гірше попусту цілуватись, "сердечно" потискувати руки і т. д." [Лист Марко Вовчок,.. 1966, с. 27]. П. Куліш розумів і цінував талант письменниці, його творчі контакти є свідченням цього.

Отже, жінки, їхні долі, творчі й особисті контакти відіграли значну роль у житті письменника. Не завжди вони були активними, послідовними, щирими, систематичними. В одних ви-

падках, вони надихали письменника, давали йому "нове дихання", в інших – спонукали до творчих пошуків, роздумів, але ніколи не залишали П. Куліша байдужим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Засенко О. "Народні оповідання" Марка Вовчка і їх місце в історії української літератури / О. Засенко // Марко Вовчок : ст. і дослідж. – К., 1957 – С. 5–15.

Смельянова Г. Роман Пантелеймона Куліша та Параски Глібової // Матеріали наукових читань, присвячені Пантелеймону Кулішу. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 255–260.

Короненко С. Названа чи блудна дочка української літератури / С. Короненко // Літ. Україна. – 2000. – № 49. – 3 с.

Куліш П. Листи до М. Д. Білозерського / П. Куліш. – Львів ; Нью-Йорк, 1997. – 223 с.

Лист Марко Вовчок до Опанаса Марковича // Марко Вовчок. Твори : у 7 т. / Марко Вовчок. – К., 1966. – Т. 6. – 620 с.

Лобач-Жученко Б. О Марко Вовчок : воспоминания, поиски, находки / Б. Лобач-Жученко. – К., 1987. – 400 с.

Оленівська Л. Ганна Барвінок і Пантелеймон Куліш // Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення. – К., 2000. – С. 61–64.

Федорук О. Пантелеймон Куліш. Листи до М. Д. Білозерського. – Львів ; Нью-Йорк, 1997. – 223 с.

REFERENCES

Zasenko O. "Narodni opovidannia" Marka Vovchka i yikh mistse v istorii ukrainsoi literatury / O. Zasenko // Marko Vovchok : statti i doslidzhennia. – Kyiv, 1957. – S. 5–15.

Yemelianova H. Roman Panteleimona Kulisha ta Parasky Hlibovoi // Materialy naukovykh chytan, prysviacheni Panteleimonu Kulishu. – Kyiv, 2001. – Vyp. 4. – S. 255–260.

Koronenko S. Nazvana chy bludna dochka ukrainsoi literatury / S. Koronenko // Literaturna Ukraina. – 2000. – 49. – С. 5.

Kulish Panteleimon. Lysty do M. D. Bilozerskoho / Panteleimon Kulish. – Lviv ; Niu-York, 1997. – 223 s.

Lyst Marko Vovchok do Opanasa Markovycha // Marko Vovchok. Tvory : v 7 t. / Marko Vovchok ; upor. tekst i avt. prym. P. H. Prykhdok, M. Ye. Syvachenko ; red. kol. O. Zasenko ta in. – K., 1966. – Т. 6. – 620 s.

Lobach-Zuchenko B. Marko Vovchok. Vospomynanyia, poysky, nakhodky / B. Lobach-Zuchenko. – K., 1987. – 400 s.

Olenivska L. Hanna Barvinok i Panteleimon Kulish / L. Olenivska // Tvorchy ta ideiny shukannia P. O. Kulisha v konteksti sohodennia. – K., 2000. – S. 61–64.

Fedoruk O. Panteleimon Kulish. Lysty do M. D. Bilozerskoho / O. Fedor. – Lviv ; Niu-York, 1997. – 223 s.

Стаття надійшла до редакції 09.11.19.

N. M. Haievska, PhD., Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

WOMEN-WRITER ASSESSED BY P. KULISH: CREATIVE AND PERSONAL CONTACTS

Few Ukrainian writers have been as controversial in their creativity, in their personal lives, and in general in public life as P. Kulish.

Following the letters, the works of P. Kulish, one can trace the whole biography of the writer, his entire creative career, his personal life. Researchers at the works of P. Kulish wrote about it at different times (V. Ablicov, M. Verkalets, M. Voznyak, B. Grinchenko, A. Gulyak, V. Doroshenko, M. Zhulinsky, E. Kirilluk, M. Kostomarov, V. Petrov, E. Kyrylyuk, M. Nakhlik, I. Ogienko, Y. Olenovskaya, V. Petrov, O. Fedoruk, Y. Shevelyov, V. Shevchuk, V. Shchurat, etc.). Various aspects of his work were considered, and the epistolary legacy of P. Kulish was emphasized, which perhaps sheds light on this problem. The writer led an active lifestyle, responded to all the events that took place in the cultural and artistic life at that time, and even when he gradually withdrew from the active social and literary life, but still responded to certain events in Ukrainian society. He never remained silent, was an extremely emotional person, and needed an interlocutor. Perhaps they were not always "listeners", and therefore P. Kulish often stated his thoughts in letters, diary entries, just in notes.

Keywords: *aspects, epistolary heritage, emancipation, autobiography, literary process, contacts.*

УДК 821.161.2.09 Куліш

Л. В. Грицик, д-р філол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОРИЄНТАЛЬНІ НАРАТИВИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Розглянуто ремінісценції Сходу у творчості П. Куліша. Об'єктом дослідження є ліро-епічна поема "Магомет і Хадиза" (1882), яка осмислюється в контексті тогочасних сходознавчих захоплень письменника, зокрема й Дрепером, Ірвінгом, Вейлем, Ренаном, а також розвитку академічного й художнього типів орієнталістики в Україні.

Ключові слова: *орієнталізм, ремінісценції, академічний, художній типи орієнталістики, романтичний орієнталізм, ліро-епічна поема.*

У науковій біографії Пантелеймона Куліша Є. Нахлік зауважував, що сучасне кулішезнавство спричиняє "застосувати критичний підхід" до написаного про письменника [Нахлік, 2007]. До таких міркувань мене підвели і спостереження над